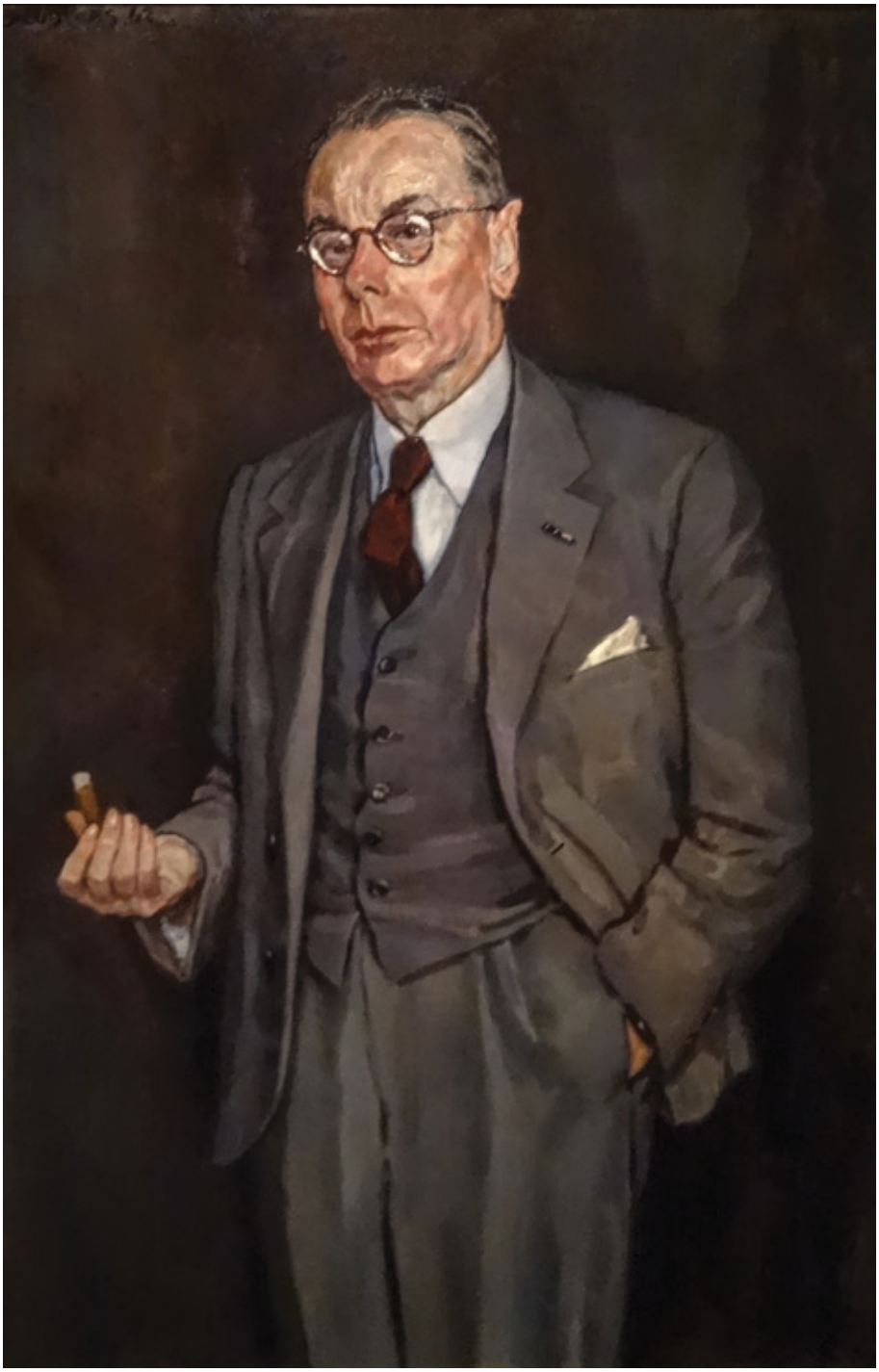

1. Charles L. Stulemeijer geschilderd door Jan Sluijters in 1942 (Stedelijk Museum Breda)

Charles Stulemeijer (1880-1968), een katholiek grootindustrieel met corporatistische trekken

door
Peter van de Steenoven

Inleiding

Hoewel hij al in 1938 werd opgenomen in het standaardwerk *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden*, vernoemde het gemeentebestuur van Breda pas in 2011 een straat naar de Bredase grootindustrieel Charles Stulemeijer.[1] Zijn maatschappelijke carrière verliep zoals die van succesvolle Amerikaanse industriëlen: als jongeman met niets dan schulden begonnen, maar op zijn vijfenzestigste bezitter van grote aandelenpakketten in velerlei bedrijven en bekleder van commissariaten en bestuursfuncties in vele nationale en internationale ondernemingen. De hoogleraar economische geschiedenis Joh. de Vries noemde hem één van de wegbereiders van het moderne bedrijfsleven in Nederland.[2] Maar hij was niet alleen actief in het bedrijfsleven, hij ontplooide ook vele maatschappelijke activiteiten. Stulemeijer stond aan de wieg van allerlei katholieke organisaties en verenigingen en was ook enige jaren gemeenteraadslid en wethouder. Hij had over vele zaken uitgesproken opvattingen en bracht die met grote dynamiek en geldingsdrang naar buiten. Tot op heden is er geen diepgravende biografie over Stulemeijer verschenen. Probleem is dat er in het BHIC in Den Bosch weliswaar een omvangrijk archief Stulemeijer aanwezig is, maar dat dit vrijwel uitsluitend bestaat uit afschriften van zakelijke correspondentie en financiële stukken. Bronnen die ons meer inzicht geven in de persoonlijke gedachtewereld van Charles Stulemeijer ontbreken vrijwel totaal. In het volgende artikel beschrijf ik zijn carrière en zijn betekenis voor Breda en probeer ik zijn handelen te verklaren vanuit wat ik uit de bronnen toch te weten ben gekomen over zijn drijfveren en uit de turbulente historische omstandigheden waarbinnen hij moest functioneren.

Jeugd

Carel Lambertus Stulemeijer werd op 20 september 1880 in Rotterdam geboren als de jongste zoon van de timmerman-aannemer Adrianus Hendricus Stulemeijer en de uit Breda afkomstige Catharina Agatha van Heck, dochter van een schoenmaker. Het was een kinderrijk gezin en er ontstonden financiële problemen toen vader in 1890 op jonge leeftijd overleed. Charles Stulemeijer werd voor zijn opleiding naar de katholieke kostschool St.-Louis in Oudenbosch en het katholieke college St.-Rombout te Mechelen gestuurd. Daarna vestigde

1 Japikse, Persoonlijkheden, 1431.
2 De Vries, Carel Lambertus Stulemeijer in Biografisch Woordenboek van Nederland.

N. V. Industriëele Maatschappij van F. J. STULEMEIJER & Co. — BREDA.

Gewapend Beton.

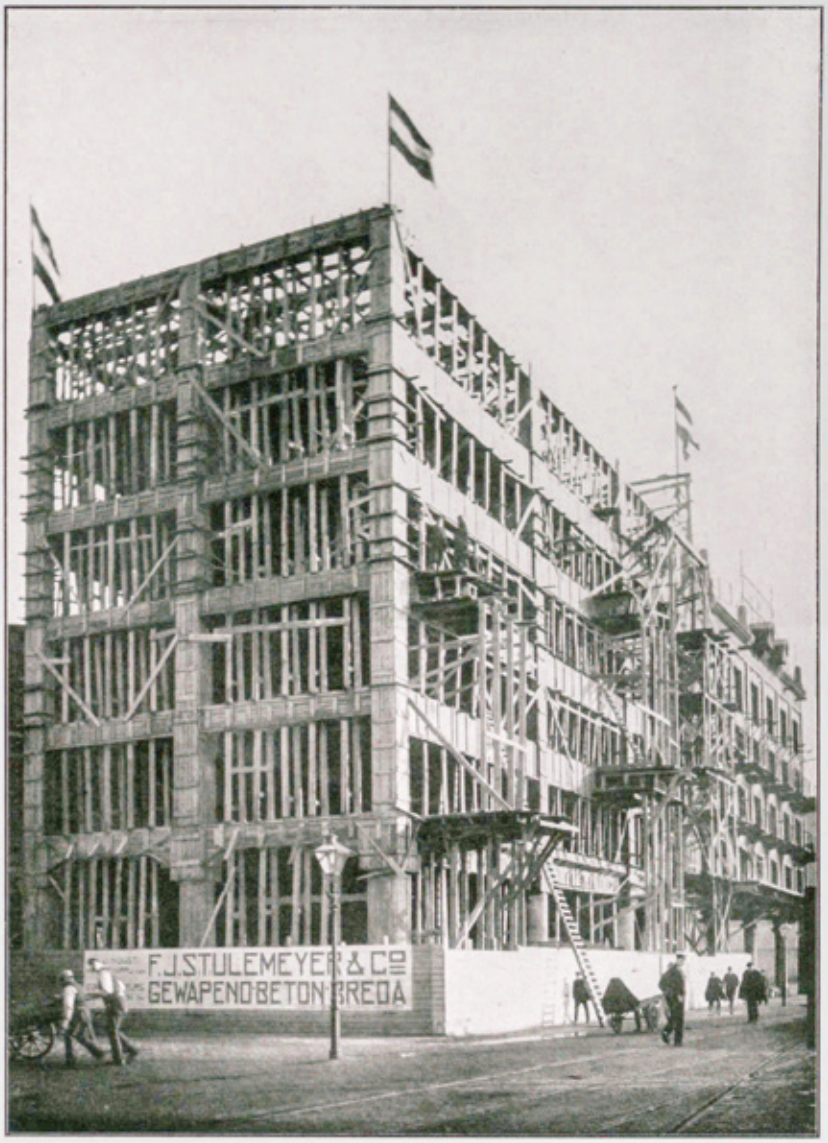

Pakhuispand „Japan" aan de Rijnhaven te **Rotterdam** in aanbouw.

Architecten: **Muller & Droogleever Fortuijn** te **Rotterdam.**

2. Pakhuispand aan de Rijnhaven in Rotterdam in aanbouw (Fotoboek N.V. Industrieele maatschappij van F.J. Stulemeijer&Co Breda 1911, p. 75)

hij zich met zijn moeder en andere familieleden in Breda. Zijn eerste baan was een boekhouderfunctie op het kantoor van een leerlooierij in Dongen.
Maar na een jaar sloot Charles Stulemeijer zich aan bij de firma F.J. Stulemeijer van zijn beide oudere broers Jacques Marie en Frans. Aanvankelijk was dit een handel in bouwmaterialen gevestigd aan de Korte Brugstraat, maar de onderneming verhuisde binnen enkele jaren naar de Veemarktstraat en groeide uit tot een volledig bouwbedrijf. Men begon met de vervaardiging van riolen en putten, maar al snel ontwikkelde het bedrijf zich tot één van de eerste fabrikanten van gewapend beton van Nederland. Charles had financieel de leiding van de onderneming en wist grote kredieten te verwerven bij de bank Van Mierlo ten behoeve van de expansie van het bedrijf.[3] Er werden terreinen nabij de suikerfabriek aan de Mark gekocht. In 1905 werd het familiebedrijf omgezet in de NV Industrieele Maatschappij F.J. Stulemeijer & Co en had het bedrijf al 175 personeelsleden in dienst.

De gebroeders Stulemeijer waren dynamische ondernemers die op het scherp van de snede zaken deden, maar waren tegelijkertijd diepgelovige, zeer bij de kerk betrokken katholieken. Twee andere broers en één zus traden in een katholiek klooster in. Voor Charles vormde het geloof ook een duidelijke richtlijn voor zijn wijze van ondernemen. Hij wilde van jongs af aan een sociale ondernemer zijn, gebaseerd op de pauselijke encycliek Rerum Novarum uit 1891. Stulemeijer hield in 1908 een gloedvolle toespraak in het kader van 'De Bredasche Katholieken Dag' te Hulst. Hij stelde daar de lage lonen, lange werktijden en slechte huisvesting van de arbeiders in Breda aan de kaak. Stulemeijer beklaagde zich daar over vele katholieke ondernemers die zich te weinig aantrokken van de pauselijke encycliek van Leo XIII en te weinig deden voor de katholieke sociale zaak.[4] Hij was voor arbeidsduurverkorting en bepleitte dit al in 1908 in een preadvies, dat hij samen met de latere socialistische wethouder F.M. Wibaut en de sociaalvoelende liberaal jhr. H. Smissaert schreef. Vandaar dat hij in sommige kringen wel enigszins smalend de 'rode' ondernemer werd genoemd.

Bouwen in België en Nederland

Vanaf 1906 was de economische conjunctuur in Nederland teruggelopen en het bouwbedrijf van de Stulemeijers had grote moeite om voldoende opdrachten binnen te krijgen. Men besloot zijn geluk in België te beproeven. Charles was in 1903 gehuwd met de Waalse Esther Lucie Marie Thérèse Ghislaine Evrard en hem werd dan ook gevraagd voor vier jaar de leiding te nemen over de Belgische dochteronderneming. In 1909 richtte hij in Brussel de S.A. La Societé Belge des Betons op, uiteraard met steun vanuit Breda. Charles had inmiddels al drie dochtertjes en verhuisde met zijn gezin eerst naar Antwerpen en kort daarna naar Brussel. Voor de grote projecten die hij aannam moest hij andere financiële deelnemers aantrekken, maar hij wist de zeggenschap over de vennootschap te behouden. Het bedrijf groeide snel, in 1912 had het al 290 werknemers in dienst en maakte behoorlijke winst. In 1913 droeg Charles de leiding over aan zijn oudere broer Jacques-Marie en keerde terug naar Breda.[5] Jacques-Marie behield de leiding van de succesvolle Belgische onderneming tot zijn dood in 1940.

3 Van Dal, bouwen en spinnen, 21 e.v.; Visser, Nederlandse ondernemers, 213.
4 Van Dal, Bouwen en spinnen 127; Eerenbeemt, Industrieel ondernemerschap, 109; Brok, Openbaar en bijzonder onderwijs, 169.
5 Van Dal, Bouwen en spinnen, 43, 44.

Toen Charles Stulemeijer in 1913 in Breda terugkeerde, waren de magere jaren voor de Bredase bouwmaatschappij voorbij. De onderneming kreeg grote opdrachten, zoals de bouw van het Palacehotel in Scheveningen, een gigantische graansilo in de haven van Rotterdam en 1300 woningen in Rotterdam. Het bedrijf van de Stulemeijers had inmiddels 500 arbeiders in dienst. In 1914 bouwde de maatschappij in Breda de nieuwe ijzergieterij en emailleerfabriek van de Etna en in 1915 de fabriek van de Kwatta.[6] Het geplaatste maatschappelijk kapitaal van het bouwbedrijf was inmiddels uitgebreid tot 500.000 gulden, waarbij Charles de grootste aandeelhouder was en de familie gezamenlijk een ruime meerderheid bezat van de aandelen.[7]

Politiek activiteiten tijdens de Eerste Wereldoorlog

Charles pakte bij zijn terugkeer in Nederland direct zijn maatschappelijke nevenactiviteiten weer op. Hij deed dat vanuit zijn uitgesproken katholieke levensbeschouwing. In 1906 hadden de bisschoppen verklaard dat zij de gelovigen zoveel mogelijk verenigd wilden zien in katholieke organisaties en daarmee opgeroepen tot de vorming van de katholieke zuil. In die tijd woedde in Nederland ook de schoolstrijd in alle hevigheid. Charles Stulemeijer werd actief in de lokale politiek. Charles was overigens niet de eerste uit de familie die zich opwierp als katholiek politicus. Zijn dertien jaar oudere broer Hendrikus zat vanaf 1909 in de gemeenteraad van Rotterdam en was daar ook negen jaar wethouder. Hendrikus zat van 1918 tot 1925 voor de RKSP in de Tweede Kamer en was daarna een aantal jaren burgemeester van Bergen op Zoom en Schiedam.[8]

Charles Stulemeijer stelde zich in 1913 kandidaat voor de gemeenteraad van Breda op de lijst van de katholieke kiesvereniging 'Recht en Orde' en werd gekozen. 'Recht en Orde' was in 1896 in Breda opgericht om het toenemend aantal katholieke kiesgerechtigden te bewegen om op uitgesproken katholieke kandidaten te stemmen (zie hierover meer in het artikel over de Katholieke Kring elders in dit Jaarboek) en voerde een kruistocht tegen het liberalisme. Stulemeijer was een principieel aanhanger van de ultramontaanse koers van 'Recht en Orde', zoals uit zijn eerder aangehaalde speech op de Katholiekendag in 1908 al was gebleken. De katholieke kerk moest leidend zijn bij de oplossing van maatschappelijke vraagstukken. 'Recht en Orde' ging in de jaren twintig op in de Rooms Katholieke Staatspartij.

Stulemeijer liet zich uiteraard leiden door de opvattingen van de katholieke geestelijkheid op zedelijk gebied, zoals bleek bij een interventie met betrekking tot een optreden in de schouwburg. In 1914 riep Stulemeijer samen met andere katholieke gemeenteraadsleden de burgemeester op de uitvoering van de Tango-dans in Concordia te verbieden omdat die volgens de kerkelijke autoriteiten zedenbedervend was.[9] In datzelfde jaar hield hij in de gemeenteraad een vurig pleidooi voor strenge controle op bioscoopfilms en een verbod voor jongeren onder de zestien om een bioscoop te bezoeken, "…..vanwege het massa vuil, dat in de bioscopen wordt uitgespoten en waarmee de zielen onzer kinderen bezoedeld worden."[10] Een ruime meerderheid van de gemeenteraad deelde overigens de opvattingen van Stulemeijer op dit punt.

Zowel in de verkiezingsstrijd als in de Raad stelde Stulemeijer zich nogal eens polariserend op, daarbij gesteund door de redacteur A. van der Kallen van het katholieke *Dagblad van Noord-Brabant*. De vertegenwoordigers van 'Recht en Orde' kwamen regel-

matig in botsing met de katholiek-liberale raadsleden uit de gegoede standen van Breda. Stulemeijer steunde de activiteiten van de 'R.K. Volksbond' in Breda, die de sociale kwestie regelmatig aan de orde stelde.[11] Hij was in 1914 betrokken bij de oprichting van de arbeidsbeurs om werklozen aan werk te helpen. Hij nam het in de gemeenteraad regelmatig op voor belangen van de arbeiders en pleitte bijvoorbeeld tevergeefs voor een toeslag op de lonen van de werklieden in openbare dienst en met succes voor verhoging van de subsidie voor de huishoudschool om die toegankelijker te maken voor meisjes uit de lagere klassen.[12]

Op 21 augustus 1915 was Stulemeijer met twaalf van de negentien stemmen tot wethouder van Breda gekozen. Door zijn polariserende manier van optreden had hij inmiddels ook politieke vijanden gemaakt in de stad. Zijn gangen werden in meer liberale kring kritisch gevolgd en er werd met name gekeken of zijn activiteiten als ondernemer wel in overeenstemming waren met zijn functie als openbaar bestuurder.

Een maand nadat Stulemeijer tot wethouder was gekozen, diende Andreas Bouten, redacteur van de liberale *Bredasche Courant*, een verzoek in bij de gemeenteraad om een onderzoek naar het handelen van Stulemeijer in te stellen. Zijn onderneming, de N.V. Industriële Maatschappij F.J. Stulemeijer en Co., zou materialen hebben geleverd aan de gemeente, hetgeen in strijd zou zijn met artikel 24 van de gemeentewet.[13] De gemeenteraad besloot daarop een onderzoekscommissie in te stellen om na te gaan of Stulemeijer daadwerkelijk in strijd met dit wetsartikel had gehandeld. De meerderheid van de commissie pleitte Stulemeijer vrij; de minderheid vond niet dat Stulemeijer bewust voordeel had willen halen uit zijn positie van gemeenteraadslid. Deze minderheid was echter wel van mening dat het blote feit dat Stulemeijer medebestuurder was van een maatschappij die materialen leverde aan de gemeente in strijd was met de gemeentewet. De discussie in de gemeenteraad ging met name over de vraag of de maatschappij van Stulemeijer rechtstreeks cement, grint, ijzer, beschoeiingplaten en dergelijke had geleverd aan de gemeente ten behoeve van werkzaamheden aan kades langs de Mark en de Jan van Polanenkade en de mate waarin Stulemeijer rechtstreeks bij die leveranties betrokken was. Uit de verslagen komt het beeld naar voren van elkaar regelmatig tegensprekende wethouders en ambtenaren, met name over de vraag of het college van Burgemeester&Wethouders op de hoogte was van de leveranties van Stulemeijer. Stulemeijer gaf zelf in de onderzoekscommissie aan dat hij niet schuldig was aan overtreding van de gemeentewet, omdat hij op het moment van levering slechts raadslid was. Daarnaast was hij op dat moment maar één van de beheerders van een Naamloze Vennootschap en dat de NV slechts geleverd had op verzoek van de uitvoerende aannemer die niet wist dat Stulemeijer raadslid was. Bij de stemming in de gemeenteraad op 30 december 1915 over schorsing van Stulemeijer als gemeenteraadslid staakten de stemmen.[14]

6 Van Dal, Bouwen en spinnen, 22 e.v.
7 Geschiedenis van IGB tot 1970, 6.
8 www.parlement.com/id/vg09ll9qp4zx/h_stulemeijer, 7-3-2017.
9 Notulen gemeenteraad Breda 14-3-1914.
10 Notulen gemeenteraad Breda 2-5-1914.
11 Duijghuisen, Geschiedenis van Breda, 223.
12 Notulen gemeenteraad Breda 24-4-1915 en 5-12-1913.
13 Bredasche Courant 16-9-1915.
14 Notulen gemeenteraad Breda 30-12-1915; Bredasche Courant 30-12-1915.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog speelden de gebroeders Stulemeijer in op het tekort aan levensmiddelen. Ze stichtten in Breda een N.V. die zich bezighield met groentedrogerij, later voortgezet als de Beja chocoladefabriek en een firma ('Jekof') die koffiesurrogaat produceerde. Deze bedrijven maakten dankzij de schaarste aan levensmiddelen in de oorlogstijd grote winsten.[15] De *Bredasche Courant* was opnieuw zeer kritisch over de betrokkenheid van Charles Stulemeijer als grootaandeelhouder bij deze onderneming. De krant plaatste op 18 december 1915 een artikel op de openingspagina met als titel 'Gemis aan eerbied voor wet en gezag', waarin de activiteiten van de N.V. Nederlandsche groenten- en vruchtendrogerij aan de Nijverheidssingel aan de kaak werden gesteld. Dit nieuwe bedrijf zou zijn gaan bouwen zonder vergunning, zich niet aan de beperkende voorwaarden van de gemeente houden en overlast en gevaar opleveren voor omwonenden. Er werd gesuggereerd dat de ambtenaren die het bedrijf moesten controleren onvoldoende optraden omdat zij onder gezag stonden van wethouder Stulemeijer.[16] In de gemeenteraad vroeg het raadslid Zijlmans aan het College of de 'toestand van anarchie' die rond de Nijverheidssingel was ontstaan nog lang moest blijven bestaan en of er proces verbaal was gemaakt tegen de betrokken N.V. De burgemeester zegde op het eerste punt een onderzoek toe.[17] Uiteindelijk stemde de gemeenteraad op 5 februari 1916 met 12 tegen 8 stemmen toch in met het verlenen van een ontheffing van art. 14 van de bouwverordening voor de ombouw van een stoomketel. Stulemeijer verdedigde namens het college het voorstel en stemde zelf uiteraard ook vóór.[18] Dit was echter voorlopig even het laatste optreden van Stulemeijer in de gemeenteraad, want in diezelfde raadsvergadering werd de schorsing van Stulemeijer als gemeenteraadslid nog een keer in stemming gebracht. Stulemeijer werd nu met 10 tegen 9 stemmen wel geschorst.[19] Gedeputeerde Staten vernietigden echter op 12 april het besluit tot schorsing van het raadslid Stulemeijer op basis van een advies dat Stulemeijers advocaat had overgelegd.[20] Stulemeijer maakte zijn rentree in de gemeenteraad, maar trad wel af als wethouder.

Niet alleen in de gemeenteraad, maar ook in de pers ging het hard tegen hard rondom de persoon van Stulemeijer. In de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* werd melding gemaakt van de discussie in Breda rond de activiteiten van de Nederlandsche groenten- en vruchtendrogerij. Van der Kallen, de reeds eerder genoemde redacteur van het Dagblad van Noord-Brabant, stuurde daarop een ingezonden stuk naar de Rotterdamse Courant waarin hij de zaak afdoet als een dorpsrelletje. Het was volgens hem een gewone menselijke fout van de directie van de NV om te vergeten een vergunning te vragen voor de bouw van een ketelhuis en een schoorsteen, maar deze voorzieningen gaven een verbetering ten opzichte van de voorgaande situatie in de wijk, dus nu slopen zou zonde zijn. De bezwaren waren volgens Van der Kallen louter politiek geïnspireerd en bedoeld om Stulemeijer zwart te maken.[21] In de *Bredasche Courant* werd vervolgens aan de kaak gesteld dat Van der Kallen het optreden van Stulemeijer en zijn NV bagatelliseerde, er niets over schreef in zijn eigen krant en dat Van der Kallen het optreden van Stulemeijer en zijn NV, dat volgens de Bredasche Courant gericht was op oorlogswinst, goedpraatte. Van der Kallen werd de 'Propagandist van het integraal katholicisme in den Raad' genoemd en Stulemeijer één van zijn beste aanhangers. De *Bredasche Courant* veroordeelde in een commentaar ook het feit dat Stulemeijer als wethouder in de gemeenteraad zijn privébelangen als grootaandeelhouder mocht verdedigen.[22]

De onderlinge verhoudingen waren in de Bredase gemeenteraad na de conflicten rond Stulemeijer behoorlijk verziekt. In de zomer van 1916 traden drie katholieke raadsleden, mr. W. Ingenhousz (tevens wethouder), mr. P. Bloemarts en J. M. Ingenhousz tussentijds

af. Het vertrek werd door de *Bredasche Courant* verklaard door de 'terreur' van de Rooms-Katholieke Kiesvereniging 'Recht en Orde' jegens katholieken die niet waren aangesloten bij deze vereniging.[23] De leiders en propagandisten van de terreur waren volgens de krant Stulemeijer en Van der Kallen. Enige weken later traden nog andere katholieke raadsleden af. In december werd een door B&W voorgedragen katholieke kandidaat voor de commissie van toezicht op het middelbaar onderwijs volgens Stulemeijer niet door hem gesteund omdat hij vicevoorzitter was van de nieuw opgerichte katholieke kiesvereniging, 'Dr. Schaepman', waarin zich meer liberaal denkende katholieken hadden verenigd.[24]

3. Charles Stulemeijer was één van de eerste enthousiaste Bredase autobezitters. Hier zijn auto uit 1920 met zijn vaste chauffeur dhr. J. Jaspers (SAB, Breda Beeldcollectie nr. 20100064)

In Breda deden in 1917 twee rivaliserende katholieke kiesverenigingen aan de gemeenteraadsverkiezingen mee, de ultramontane 'Recht en Orde' en de meer liberale 'Dr. Schaepman'. Stulemeijer nam het in woord en geschrift op voor 'Recht en Orde' en claimde dat zijn vereniging als enige de zegen van de bisschop had. In een lange 'Open brief' op de voorpagina van het *Dagblad van Noord-Brabant* trok hij van leer tegen de liberalen en de Bredasche Courant.

15 Duijghuisen, Geschiedenis van Breda, 215; Van Dal, bouwen en spinnen, 25.
16 Bredasche Courant 18-12-1915, 24-12-1915.
17 Notulen gemeenteraad 30-12-1915; Bredasche Courant 31-12-1915.
18 Bredasche Courant 5-2-1916.
19 Bredasche Courant 5-2-1916.
20 Dagblad van Noord-Brabant 13-4-1916.
21 Nieuwe Rotterdamsche Courant 12-1-1916; Bredasche Courant 13-1-1916.
22 Bredasche Courant 9-2-1916.
23 Bredasche Courant 12-7-1916.
24 Bredasche Courant 30-12-1916.

4. Feestelijke opening van het hoofdkantoor van de IGB aan de Willemsstraat in 1920. Zittend links vooraan 2e, 3e en 4e persoon Charles, Frans en Jacques-Marie Stulemeijer.(SAB, Breda Beeldcollectie nr. 20070007)

Hij beschuldigde de liberalen ervan dat zij 'ontevreden of op de tenen getrapte katholieken' ertoe aan hadden gezet om de eenheid en de macht van de katholieken te breken. Hij eindigde zijn brief met een oproep aan alle katholieken van Breda om zich bij de komende verkiezingen 'maatschappelijk katholiek' te tonen en het Bredasche liberalisme een volledige nederlaag te bezorgen.[25]

In de gemeenteraad bleef Stulemeijer een strijdlustig politicus die over velerlei zaken zijn eigenzinnige mening geeft. In oktober 1918, toen de gevechtshandelingen van de Eerste Wereldoorlog op een einde liepen, nam Stulemeijer ontslag als gemeenteraadslid. Hij ging zich helemaal concentreren op het ondernemerschap.

Kapitalistische expansie

In het eerste decennium na de Eerste Wereldoorlog ontstond in de Verenigde Staten van Amerika en in delen van Europa een sfeer van ongebreidelde economische ondernemingsdrang en optimisme. De wederopbouw van vernietigde steden en dorpen werd grootschalig ter hand genomen, nieuwe uitvindingen werden in massaproductie genomen. Charles Stulemeijer rook zijn kansen en nam het initiatief tot de oprichting van een aantal vennootschappen in Europa.

Stulemeijer had al in 1914 vergevorderde plannen om samen met Franse ondernemers en technici een fabriek ter productie van kunstzijde op te richten. Hij had toen een syndicaat gevormd dat zou zorgen voor het benodigde kapitaal van twee miljoen gulden en bouwterreinen in Breda aangekocht. De Eerste Wereldoorlog gooide roet in het eten, maar na afloop werden de plannen weer opgepakt. In 1919 richtte Stulemeijer de N.V. Hollandsche Kunstzijde Industrie (HKI) op, die in Breda kunstzijde moest gaan fabriceren uit cellulose. De samenwerking met de Fransen liep nog voor de start van de productie spaak: de Fransen wilden naar Stulemeijers zin teveel zeggenschap.[26] Er ontstond een groot probleem, want de nieuwe onderneming miste nu de noodzakelijke technische kennis. Stulemeijer ging met Nederlandse participanten verder en nam Nederlands personeel aan, onder andere van concurrent Enka in Arnhem.

De nieuwe fabriek voor de HKI in Breda werd uiteraard gebouwd door de bouwonderneming van de Stulemeijers. In 1918 was de 'Industriële Maatschappij' omgezet in de 'N.V. Internationale Gewapend Beton Bouw'(IGB). De IGB brak nu internationaal echt door. Naast de al bestaande participatie in de S.A. La Societé Belge des Betons ging IGB in 1920 deelnemen in bouwbedrijven in Frankrijk, Duitsland en Spanje.[27] Al deze bouwondernemingen werden opgericht op initiatief van de gebroeders Stulemeijer, die via onderlinge deelneming een controlerend meerderheidsbelang hadden in de NV's.[28] Het was vooral broer Frans die creatief was en telkens met nieuwe plannen en projecten kwam. Broer Jacques-Marie hield zich daarbij in België zowel letterlijk als figuurlijk wat op afstand en Charles was degene die kritisch keek naar de haalbaarheid van de initiatieven. Overal in Europa werden grote projecten uitgevoerd; IGB groeide uit tot een holding met een aantal dochtermaatschappijen en de Stulemeijers kozen voor een hoofdkantoor aan de Willemstaat in Breda. Charles Stulemeijer nam het initiatief om met de grote Nederlandse betonfabrikanten tot procedures te komen voor vooroverleg bij grote aanbestedingen, om zo de prijsvorming te beïnvloeden. Wettelijk was dit voor de Tweede Wereldoorlog nog niet verboden. Dit kartel is tot 1945 blijven bestaan.[29]

De IGB participeerde financieel in de HKI. De HKI stak heel bewust veel geld in zowel expansie als research met het oog op kwaliteitsverbetering en arbeidsbesparing door rationalisatie.[30] Ze was in de jaren twintig heel succesvol. De HKI stichtte dochterfabrieken in Frankrijk, Engeland en Spanje, gedwongen door beschermende importheffingen die in die landen werden geheven en de dreiging delen van de markt aan concurrenten te verliezen. Charles Stulemeijer was bij de oprichting van die buitenlandse dochters nauw betrokken. De fabrieken in Valenciennes en Barcelona werden door IGB gebouwd. Om de snelle ontwikkelingen in de kunstzijde industrie bij te kunnen houden, moesten er grote kapitalen geïnvesteerd worden en daarvoor moest vreemd kapitaal worden aangetrokken. Stulemeijer richtte daartoe de N.V. Internationale Viscose Compagnie te Breda op die strategisch met grote bedragen ging deelnemen in de nieuwe fabrieken en dochters van de HKI in Europa.[31]

In navolging van Stork in Hengelo en Philips in Eindhoven besloot Stulemeijer woningen te gaan bouwen voor de werknemers van de HKI. Het aantal werknemers van de HKI nam in de jaren twintig snel toe en Stulemeijer wilde nabij de fabriek woningen realiseren van voor die tijd goede kwaliteit. Hij liet architectenbureau Schaap uit Arnhem een ontwerp maken voor een wijk langs de Markkade en ontving in 1922 subsidie van het ministerie van Arbeid voor de bouw van vijftig woningen. De huizen werden eigendom van stichting Tuinwijk Viscose waar de HKI en de IGB financieel in deelnamen en werden uiteraard ook gebouwd door IGB.[32] De wijk kreeg de naam Gildewijk, met straatnamen die waren gerelateerd aan het gildesysteem. Het wijkje werd lang niet zo mooi en uitgebreid als Schaap had getekend. Het lag in een smalle strook ten noorden van het HKI complex, geïsoleerd van de rest van de stad. Er was wel een coöperatieve winkel. De bewoners mochten op zaterdagmiddag in de HKI fabriek gaan douchen.[33] De IGB bouwde later ook elders woningen voor personeel van de HKI, onder andere in de Speelhuislaan.

Halverwege de jaren twintig bleek dat de expansie van IGB iets te overmoedig was geweest. Er werd groot verlies geleden op een aantal projecten en deelnemingen. Charles voerde in 1926 een sanering door waarbij de waarde van de aandelen met 80% werd afgeboekt en nieuw kapitaal werd aangetrokken. Daardoor werd de holding weer winstgevend. Broer Frans Stulemeijer trok zich goeddeels uit de leiding van het concern terug. Charles had veel omhanden met de HKI en de dagelijkse leiding van de IGB werd overgegeven aan mannen buiten de familie. De directie bestond toen uit de heren Meurkens, die al administrateur was bij IGB, en Elich, tot dan toe directeur gemeentewerken van Breda en bridgevriend van Stulemeijer. Stulemeijer hield als gedelegeerd lid van de Raad van Commissarissen wel de touwtjes in handen.[34] Hij stimuleerde dat de vele ondernemingen waar IGB en de familie Stulemeijer in deelnamen elkaar ondersteunden in de vorm van opdrachten of met geld als dit nodig was. Stulemeijer was voorstander van intensieve samenwerking tussen lokale

25 Dagblad van Noord-Brabant, 5-7-1917.
26 Van Dal, Bouwen en spinnen, 113.
27 de S.A. Societé Nord de France in Lille, in 1921 in de S.A. Des Ciments de Thieu in Brussel, in de Algemeine Bau-Aktiengesellschaft in Duitsland, in 1922 in de Sociedad Iberica de Construcciones Y Obras Publicas S.A. in Madrid en Valencia.
28 Van Dal, Bouwen en spinnen, 27; Visser, Nederlandse ondernemers, 214.
29 Geschiedenis van IGB tot 1970, 58.
30 Eerenbeemt, Industrieel ondernemerschap, 71.
31 Van Dal, Bouwen en spinnen, 134.
32 BHIC toeg 331 inv.nr. 9.
33 Duijghuisen, Geschiedenis van Breda, 175; De Stem 16-6-2015.
34 Van Dal, Bouwen en spinnen, 33.

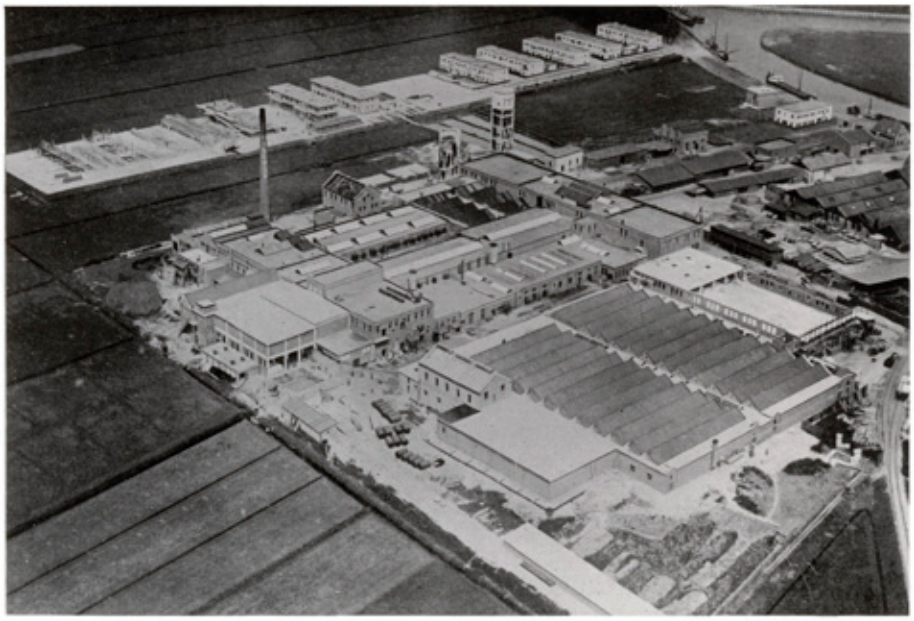

5. Het HKI fabriekscomplex met bovenaan de Gildewijk in aanbouw in 1923 (SAB, Breda Beeldcollectie nr. 19880933)

bedrijven. Hij beoogde een zoveel mogelijk gesloten ring van elkaar steunende ondernemingen, wat volgens hem hechtere voorwaarden voor geheimhouding en tijdige levering bood.[35] Mede daarom had hij in de jaren twintig in het geheim veel aandelen verworven van de Machinefabriek Breda, voorheen Backer en Rueb. Deze fabriek leverde spinmachines voor de kunstzijdeproductie. Stulemeijer slaagde er niet in een meerderheidspositie te verwerven, maar was er wel vele jaren president commissaris.[36]

Bij de HKI moest Stulemeijer aan het einde van de jaren twintig het gevecht aan gaan met zijn medeaandeelhouders om behoud van zijn invloed en autonomie. Al in 1924 had de Nederlandse Kunstzijde fabriek te Arnhem een flink aandelenpakket in de HKI verworven en tevergeefs gevraagd om een plaats in de raad van commissarissen.[37] Uiteindelijk ging de HKI in 1929 op in de Algemene Kunstzijde Unie (AKU) waartoe ook de kunstzijde fabriek in Arnhem en een aantal Duitse bedrijven behoorden. Stulemeijer was het eigenlijk niet eens met de fusie, maar kon deze vanwege de opstelling van de andere aandeelhouders niet tegenhouden en wist uit de onderhandelingen te slepen dat het Bredase bedrijf een grote mate van zelfstandigheid behield, met hemzelf als bedrijfsleider.[38] Het bedrijf in Breda was in ruim tien jaar tijd uitgegroeid tot een onderneming met 2900 werknemers, waaronder veel hoogopgeleide technici.

Eind jaren twintig nam Stulemeijer het initiatief tot de oprichting van een golfbaan nabij Molenschot. In 1927 kocht hij aldaar voor eigen rekening en met deelname van de technisch directeur van de HKI, Bernsen, 44 hectare grond. In 1928 werd er een vereniging opgericht, Toxandria, met als eerste voorzitter burgemeester Van Sonsbeeck van Breda. Stulemeijer was vanaf de oprichting tot 1946 lid van het bestuur van Toxandria. De vereniging huurde het terrein van Stulemeijer. Er werd snel een 18 holes baan aangelegd.

Het doel was volgens Stulemeijer om met de golfbaan het woonklimaat van Breda aantrekkelijker te maken voor het vele hooggekwalificeerde personeel van de Bredase industrie. De golfbaan was natuurlijk ook een mooie ontmoetingsplaats voor topmensen uit het bedrijfsleven en de overheid. Volgens de geschiedschrijver van Toxandria, R. Timmerman, speelde bij Stulemeijer in 1927 tevens de verwachting dat de investering wel rendabel zou kunnen zijn.[39]

6. Ontspanningslokaal voor vrouwelijke werknemers bij de HKI in de jaren '20 (SAB, Breda Beeldcollectie nr. 19913665)

Bij zijn vele activiteiten als ondernemer verloor Stulemeijer zijn katholieke idealen niet uit het oog. Hij was een trouwe kerkganger van de Heilig Hartkerk aan de Baronielaan, de straat waarin hij zelf ook woonde. Hij bezocht de praatavonden over actuele vraagstukken die iedere maand bij zijn broer Frans Stulemeijer thuis werden gehouden onder leiding van mgr. Frans Frencken. Stulemeijer had veel contact met Frencken. Frencken waarschuwde de katholieke werkgevers herhaaldelijk voor de ontvankelijkheid van de werknemers in grote fabrieken voor het socialisme. Stulemeijer was lid van een Comité tot Bestrijding van het Communisme, waarvoor hij steun vroeg van Frencken.[40] Frencken was door bisschop Hopmans benoemd tot directeur van het eucharistisch werk van het bisdom en vroeg bij de katholieke werkgevers met name aandacht voor de opvang en morele opvoeding

35 Van Dal, bouwen en spinnen, 183; Eerenbeemt, Industrieel ondernemerschap, 72.
36 BHIC toeg. 331 inv. nr.73; Visser, Nederlandse ondernemers, 215; Duijghuisen, Geschiedenis van Breda, 216, 217; Van Dal, Bouwen en spinnen, 184.
37 BHIC toeg 331 inv nr 16.
38 Van Dal, Bouwen en spinnen, 123.
39 Timmerman, Een golfclub, 27.
40 BHIC toeg 331 inv.nr. 81 brief van Stulemeijer aan Frencken 22-11-1930.

van fabrieksmeisjes. Daartoe werden in een aantal bedrijven speciale kantines voor vrouwen ingesteld. In 1927 kwam er bij de HKI, waar honderden vrouwen werkten, ook zo'n "EK-huis" (Eucharistie Kruistocht). De HKI subsidieerde het werk van het bisdom onder fabrieksmeisjes jaarlijks met duizenden guldens. In 1929 werd bij de HKI een bedrijfs-aalmoezenier aangesteld die werd bekostigd door de onderneming.[41] In 1924 deelde Stulemeijer pastoor J.C. Oomen mede dat de HKI, de IGB en Stulemeijer persoonlijk ieder duizend gulden zouden schenken voor de bouw van de Theresia kerk aan de Tramsingel.[42]

Bouwen aan de katholieke zuil

Tijdens het interbellum werden overal in Nederland allerlei maatschappelijke activiteiten en organisaties ondergebracht in zuilen op levensbeschouwelijke grondslag. Stulemeijer droeg op strijdbare wijze bij aan de versterking van de katholieke zuil in Breda en in Brabant.

Stulemeijer was een groot voorstander van katholiek onderwijs en stond kritisch tegenover het openbaar onderwijs, zoals de Bredase gemeentelijke HBS. In het *Algemeen Handelsblad* van 20 januari 1916 schreef de inspecteur voor het middelbaar onderwijs, de heer Ten Bruggencate, een ingezonden stuk waarin hij Stulemeijer en het katholieke kamerlid Juten beschuldigde van laster ten aanzien van hemzelf en anderen die niet achter katholiek onderwijs staan. Ten Bruggencate zou ten onrechte beschuldigd worden van lidmaatschap van de vrijmetselarij en van liberale politieke activiteiten. Stulemeijer hoorde tot de elf katholieke notabelen die in 1916 op verzoek van bisschop Hopmans in het gebouw van "De Katholieke Kring" bij elkaar kwamen om de oprichting van een katholiek lyceum in Breda voor te bereiden. Tot deze groep hoorde ook Van der Kallen. Deze groep vormde een jaar later het eerste bestuur van de stichting tot bevordering van rooms-katholiek hoger en middelbaar onderwijs. Dit bestuur poogde zo snel mogelijk een school voor katholiek middelbaar onderwijs in Breda te openen, maar stuitte op grote financiële problemen. Op verzoek van het bisdom werd een steunfonds gevormd uit giften, waaraan Stulemeijer 5000 gulden schonk.[43] Vanaf 1917 werd de financiering van bijzonder onderwijs eenvoudiger, omdat in de grondwet was vastgelegd dat de bekostiging door de overheid van openbaar en bijzonder onderwijs gelijkwaardig moest zijn, waarmee ook een einde kwam aan de Schoolstrijd. Het duurde tot 1922 voordat de eerste leerlingen daadwerkelijk in het Onze Lieve Vrouwe Lyceum van start gingen. Er werd besloten tot nieuwbouw voor de school aan het Wilhelminapark. Op voordracht van Stulemeijer werd ir. J. Berben van IGB tot architect aangewezen en IGB realiseerde ook de nieuwbouw.[44]

Stulemeijer werd in 1922 benoemd tot lid van het Diocesane Comité in het bisdom Breda ter ondersteuning van de katholieke universiteit. Hij was ook nauw betrokken bij de ontwikkeling van het hoger economisch onderwijs in Brabant. De bisschoppen hadden in de jaren twintig aangedrongen op de stichting van een Rooms-Katholieke Handelshogeschool en Stulemeijer was één van de leden van de raad van toezicht. In 1930 was hij één van de initiatiefnemers om aan deze hogeschool een researchinstituut te verbinden. Stulemeijer werd bestuurslid van het Economisch Technologisch Instituut Noord-Brabant.[45]

Stulemeijer was medeoprichter van de Rooms-Katholieke openbare leeszaal naast de reeds bestaande neutrale openbare leeszaal. In de periode dat Stulemeijer wethouder was, besloot de gemeenteraad tot subsidie voor de twee publieke leeszalen, de openbare en

rooms-katholieke. De eerste kreeg 350 en de tweede 1000 gulden per jaar subsidie, ook al hadden ze ongeveer evenveel leden. Dit werd beargumenteerd met het aantal katholieken in Breda.[46] Stulemeijer was van 1919 tot 1942 voorzitter van het bestuur van de katholieke leeszaal en bewerkstelligde in die hoedanigheid dat verscheidene notabelen obligaties kochten ter financiering van deze organisatie. Stulemeijer zette zich in de jaren dertig enorm in, onder meer door persoonlijke financiële deelname, voor de realisering van een nieuw gebouw voor de katholieke leeszaal aan het Van Coothplein. Het gebouw werd in 1938 gerealiseerd.[47]

Ook in de ondernemerskring speelde Stulemeijer een prominente rol bij de afscheiding van de katholieken van godsdienstig neutrale organisaties. In 1917 was hij één van de oprichters van de katholieke werkgeversvereniging in het diocees Breda, die op uitdrukkelijke wens van de bisschop werd gesticht. Stulemeijer werd de eerste voorzitter en bleef dat tot 1945.[48] De katholieke werkgeversvereniging onderscheidde zich niet alleen door de invloed van de geestelijke adviseur, maar ook doordat in de statuten was opgenomen dat men aandacht had voor de sociale kwestie en een goede verstandhouding tussen werkgevers en werknemers. Dat was mede ingegeven door de grote angst voor socialisme en communisme die bij de werkgevers sterk was toegenomen door de gebeurtenissen in Rusland en Duitsland aan het eind van de Eerste Wereldoorlog.[49] Namens de werkgevers was Stulemeijer lid van de Bredase Raad van Arbeid. In 1924 werd Stulemeijer door de regering benoemd in de Hoogen Raad van den Arbeid.[50]

Overleven in crisisjaren

De economische crisis van de jaren dertig bracht uiteraard ook de ondernemingen van de Stulemeijers in de problemen. Gelukkig was de IGB door de sanering van 1926 een stuk schokbestendiger gemaakt en de fusie in de kunstzijde industrie voorkwam dat de diverse bedrijven elkaar kapot concurreerden, maar er moest fors worden ingekrompen.

De afzet van kunstzijde liep door de crisis sterk terug. De AKU besloot in 1932 de research- en verkoopafdelingen van het concern in Arnhem te concentreren. Stulemeijer voerde een ingrijpende reorganisatie door bij de HKI in Breda. Vele honderden werknemers, waaronder veel vrouwen, werden ontslagen. Het aantal werknemers liep terug tot 900 in 1939. Ook de lonen werden in 1933 met 10% verlaagd. Anderzijds nam Stulemeijer sociale maatregelen. Er werd een geneeskundige dienst ingesteld en een pensioenfonds opgericht. Het bedrijf kreeg in 1936 een Collectieve Arbeids Overeenkomst waarmee de arbeidsvoorwaarden voor de werknemers werden vastgelegd.[51] Stulemeijer verklaarde zich in de jaren dertig voor goed overleg tussen ondernemers en vakbonden en was voorstander van

41 Glorius, F.B.J. Frencken, 23, 35, 36, 38.
42 BHIC toeg 331 inv. nr. 16.
43 De Bok, Het onderwijs besturen, 17.
44 De Bok, Het onderwijs besturen, 27.
45 Linssen, werkgeversorganisatie in katholiek patroon, 152, 153.
46 Bredasche courant 10-12-1915.
47 BHIC toeg 331 inv. nr. 7; SAB archief RK Openbare Leeszaal en bibliotheken inv. nr. 281.
48 Linssen, Werkgeversorganisatie in katholiek patroon, 65.
49 Linssen, Werkgeversorganisatie in katholiek patroon, 69, 77.
50 BHIC toeg 331 inv. nr 16.
51 Muntjewerff, Tussen kapitaal en arbeid, 202.

medezeggenschap van het personeel. In 1942 voerde Stulemeijer een ondernemingsraad in bij de HKI.[52] Dit paste helemaal in de corporatistische visie die tijdens het Interbellum onder katholieke werkgevers, maar ook in socialistische kring getuige het Plan van de Arbeid, veel aanhang kreeg: de maatschappij was een organisch gegroeide samenleving van van elkaar afhankelijke groepen en instellingen die door overleg en samenwerking – en dus niet door klassenstrijd – problemen moesten oplossen. Ook de staat was een onmisbaar onderdeel van de organische samenleving en moest, zeker in crisistijd, in de economie ingrijpen.

Vanuit deze visie maakte Stulemeijer zich sterk voor een actieve handels- en industriepolitiek van Nederland en onderhield hij intensieve contacten met zijn stadgenoot en minister van economische zaken T.J. Verschuur(1929-1934, RKSP). Stulemeijer nam als voorzitter van de Bredase werkgevers in 1931 het initiatief tot het organiseren van de Brabantse Industriedagen. Hier presenteerden zich vele bestaande bedrijven en gemeenten, waaronder Breda, die mogelijkheden tot vestiging van nieuwe bedrijven propageerden.[53]

Stulemeijer wilde dat er een door de overheid financieel gefaciliteerde Brabantse Industriebank zou worden opgericht, om het bedrijfsleven langlopende kredieten te geven waartoe de gewone banken in de crisisjaren niet meer bereid waren. Dit zou moeten leiden tot uitbreiding van bestaande en stichting van nieuwe bedrijven en daarmee werkgelegenheid creëren.[54] In Brabant is die industriebank er in de jaren dertig niet gekomen, maar zijn bemoeienissen met de Bredase bank Van Mierlo pasten wel bij deze doelstelling.

7. Charles Stulemeijer gefotografeerd in 1935 (SAB, Breda Beeldbank GN19901713)

In 1932 redde Stulemeijer de bank Van Mierlo en Zoon van de ondergang door er een N.V. van te maken. Deze bank had Stulemeijer aan het begin van zijn ondernemerscarrière veel krediet gegeven en Stulemeijer ging er vervolgens ook zelf in deelnemen. Hij werd commissaris van de bank. Stulemeijer wenste een plaatselijke bank waar hij persoonlijk gemakkelijk toegang had met het oog op zijn vele zakelijke activiteiten. De bank kreeg een dynamische directeur, mr. Van der Schrieck, met wie Stulemeijer goed kon samenwerken en de bank maakte zo een snelle groei door. In de daarop volgende jaren ging deze bank een steeds belangrijker rol spelen in de financiering van de industriële ontwikkeling in West-Brabant.[55]

Tweede Wereldoorlog

Aan het eind van de jaren dertig werd Stulemeijer zich bewust van de totalitaire dreiging in Europa. Als lid van de raad van bestuur van de kunstzijde fabriek La Seda de Barcelona had hij de gevolgen van de Spaanse burgeroorlog gezien. In 1937 had hij met de werkgeversvereniging een bezoek gebracht aan het nationaalsocialistische Berlijn. Hij sloot zich aan bij de Morele Herbewapening, een beweging die eind jaren dertig veel aanhang kreeg in gegoede kring en een oorlog probeerde te voorkomen door middel van het versterken van christelijke en sociale waarden. Onder een notitie van burgemeester Van Slobbe, die voorzitter was van de Bredase afdeling van Morele Herbewapening, schreef Stulemeijer begin 1940 dat steeds meer mensen begonnen te beseffen dat met God de natuur van de mens kon worden veranderd. Hij vroeg zich ook af of dit het alternatief kon zijn voor oorlog.[56] Deze hoop werd enige maanden later de grond in geboord.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog bleef Stulemeijer op zijn post als bedrijfsleider van de HKI. Het bedrijf bleef volop kunstzijde produceren dat grotendeels aan de Duitsers werd geleverd. De besluitvorming over de verkopen gebeurde overigens niet in Breda maar bij de AKU in Arnhem. In de eerste jaren van de Tweede Wereldoorlog werden hoge winsten gemaakt. Het persoonlijk vermogen van Stulemeijer vervierdubbelde in de periode 1940 – 1944.[57] In 1942 kocht Stulemeijer landgoed De Hondsberg bij Oisterwijk aan. De villa werd in de loop van de oorlog door de Duitsers gevorderd; na de bevrijding werden er ook Engelsen en Canadezen in gehuisvest. De grote villa liet Stulemeijer in 1949 inrichten als school voor de vorming van het middenkader van de HKI. Daarnaast realiseerde hij op het landgoed een kleine villa als buitenverblijf voor de familie.[58]

De bedrijfsactiviteiten van de HKI waren voor de Duitsers belangrijk en de HKI zorgde er zo voor dat de werknemers hun werk behielden en niet in Duitsland tewerk werden gesteld.[59] Naarmate de oorlog vorderde kreeg de fabriek steeds grotere problemen met de levering van grondstoffen en het werven van personeel, zodat een leveringsachterstand ontstond aan de merendeels Duitse afnemers. Vanaf mei '44 probeerde men de levering aan Duitse opdrachtgevers ook bewust te traineren.

52 Visser, Nederlandse ondernemers, 215.
53 Eerenbeemt, Industrieel ondernemerschap, 95; Linssen, werkgeversorganisatie in katholiek patroon, 103.
54 Eerenbeemt, Industrieel ondernemerschap, 83; Linssen, werkgeversorganisatie in katholiek patroon, 79.
55 Van Dal, Bouwen en spinnen, 187; Eerenbeemt, Industrieel ondernemerschap, 87.
56 BHIC Stulemeijer toeg.331 inv. nr. 143 Morele Herbewapening.
57 Brief inspecteur der belastingen in Breda d.d. 30-11-1945 aan het Tribunaal CABR 31752. De inflatie in die periode bedroeg ongeveer 40%.
58 http://www.advandenoord.nl/biografieen/Kleiweg_de_Zwaan_AH.html.
59 Timmerman, Een golfclub, 22; Van Dal, Bouwen en spinnen, 125.

8. Landgoed De Hondsberg in Oisterwijk, in 1942 aangekocht door Stulemeijer (Wikimedia)

De HKI werd geconfronteerd met allerlei bemoeienissen van de Duitse bezetter. Zo moest een NSB'er als sociaal voorman worden aangesteld. Deze NSB'er maakte propaganda onder de arbeiders om lid te worden van het Nederlands Arbeidsfront, de nationaalsocialistische vakcentrale die in de plaats was gekomen van de door Duitsers verboden oude vakcentrales. Bij de HKI werd de NSB-er Bierman in deze functie benoemd, die ondanks zijn nogal agressieve optreden veel ruimte kreeg van Stulemeijer. Van bedrijven werd ook verwacht dat ze flinke schenkingen deden aan Winterhulp Nederland, het nationaalsocialistische liefdadigheidsfonds. Ook de HKI ontkwam daar niet aan. Tijdens de meistaking van 1943 zetten de Duitsers Stulemeijer onder druk om de arbeiders te dwingen weer aan het werk te gaan. Stulemeijer belde de locoburgemeester Meeus met het verzoek om politiesteun om werkwilligen in het bedrijf toe te laten, om zo te voorkomen dat er grote schade zou ontstaan in de productie van de viscose.[60]

9. Propaganda affiche voor het Nederlands Arbeidsfront. Op de HKI werden leden geworven voor deze Nationaalsocialistische arbeidersorganisatie (geheugenvannederland.nl)

Stulemeijer reageerde nogal flegmatiek op de druk van de bezetter. Politiek gezien was Stulemeijer zoals zoveel Nederlanders direct na de Duitse overwinning zoekende. In 1941 had hij een ontmoeting met Arnold Meijer, die begin jaren dertig het fascistische Zwart Front had gesticht, maar in 1939 het fascisme had afgezworen. Meijer probeerde met zijn Nationaal Front een nationaal, conservatief, christelijk alternatief voor de NSB te zijn. Stulemeijer deed volgens een bedankbrief van Meijer een schenking aan deze organisatie, maar van verdere betrokkenheid van Stulemeijer bij het Nationaal Front heb ik geen aanwijzingen gevonden.[61] Stulemeijer wilde als ondernemer tactvol opereren om de bedrijfsvoering niet te schaden en geen Duitse bewindvoerder boven zich te krijgen, zoals al in veel andere bedrijven was gebeurd. Waarschijnlijk speelde ook mee dat zijn schoonzoon, J.H.M.M. Povel, ook werkzaam bij de HKI, enige tijd geïnterneerd was geweest in Haaren en op een bepaald moment zelfs op een lijst van 25 te fusilleren gijzelaars voorkwam.[62]

Aan het begin van de oorlog stierven beide broers van Charles, waarmee hij veertig jaar geleden als bouwondernemer was begonnen. Jacques-Marie stierf als gevolg van een hartstilstand, Frans werd getroffen door een granaatscherf tijdens de Vlucht van de Bredase bevolking in mei 1940. De IGB, waar Stulemeijer voorzitter van de raad van commissarissen was, was aan het begin van de oorlog bewust ingekrompen om zo te ontkomen aan opdrachten van de bezetter. Een deel van het personeel werd ondergebracht bij de HKI. Niettemin kon IGB zich niet geheel onttrekken aan de aandacht van de Duitsers: het was het grootste aannemingsbedrijf van Breda. Het moest werken uitvoeren op het vliegveld Gilze-Rijen. Het militair gezag heeft na de oorlog de directeuren Elich en Meurkens daarom enige tijd uit hun functie ontheven, maar de zaken werden uiteindelijk geseponeerd.[63]

In 1942 was Stulemeijer lid geworden van het nationaalsocialistische 'Genootschap Nederland en Europa', naar eigen zeggen om te bewerkstelligen dat hij gemakkelijker visa zou krijgen om in het buitenland bedrijven te bezoeken en de levering van grondstoffen voor de HKI veilig te stellen. In 1943 maakte Charles Stulemeijer een reis naar Spanje om daar het Spaanse bedrijf van de familie van de financiële ondergang te redden. Hij liet daar een groot deel van de voorraad werktuigen en materieel verkopen om in afgeslankte vorm weer verder te kunnen gaan.[64]

Tegenover zijn af en toe meegaande opstelling ten opzichte van de bezetter zijn er ook meer vaderlandslievende activiteiten van Stulemeijer te noemen. Zo stelde hij mr. A.A.M. Struycken aan als hoofd van de sociale afdeling van de HKI. Struycken, de latere KVP minister van Justitie, was in 1941 afgetreden als wethouder van Breda uit onvrede over de Duitse bezetting. Gedurende de oorlog heeft Stulemeijer aanzienlijke financiële ondersteuning gegeven aan illegale acties, zoals huisvestingskosten en het over de grens smokkelen van geallieerde vliegers en de ondersteuning van de spoorwegstaking. Hij zou dit geld naar eigen zeggen hebben verworven door belastingontduiking tijdens de oorlog.[65] Tijdens de oorlog bleef de HKI het salaris van de ondergedoken Joodse medewerkers gewoon doorbetalen, leidinggevenden gingen dat geld persoonlijk brengen.[66]

60 Verslag getuigenverhoor door het Tribunaal 30-10-1945 met J.M.F. Meeus CABR 175689.
61 BHIC archief Zwart Front toeg. 234 inv. nr. 704 doorslagen brieven van Leider Nationaal Front aan Ch. Stulemeijer d.d. 1-9-1941 en 4-12-1941.
62 Uitspraak van ir. N. Daamen, werknemer HKI, als getuige voor het Tribunaal 13-10-45 CABR 31752.
63 Geschiedenis van IGB tot 1970, 19-21.
64 Van Dal, Bouwen en spinnen, 79.
65 Brief van Stulemeijer d.d. 8-4-45 aan Militair gezag CABR inv. nr. 31752; bevestigende getuigenverklaring van J. Strengers 14-6-1946.
66 Getuigenverhoor Tribunaal d.d. 14-6-1946 met Abraham Mendes CABR 31752.

Na de Tweede Wereldoorlog werd Stulemeijer niettemin beschuldigd van collaboratie met de Duitsers. Er werd hem op 5 december 1944 huisarrest opgelegd door de militaire commissaris van Breda. Hij werd toen ook voor al zijn bestuursfuncties en commissariaten geschorst. De belangrijkste beschuldiging was dat hij vlak voor de bevrijding nog grote hoeveelheden kunstzijde aan de Duitsers had laten overdragen. De schorsingen werden op juni 1945 door de Militaire Commissaris voor het Rechtsherstel in Den Haag opgeheven op basis van een verzoekschrift van Stulemeijers advocaat, mr. J.J.A.H. Houben te Breda, die onder meer wees op de belangrijke rol die Stulemeijer moest gaan spelen in de wederopbouw van de industrie.[67] Het Tribunaal van het Arrondissement Breda sprak hem in 1946 vrij van de beschuldiging dat hij zijn personeel ten onrechte opdracht had gegeven om in 1944 nog producten te laden voor de rovende Duitsers. Het tribunaal accepteerde de verklaring van Stulemeijer, die stelde dat hij met de levering van de door de Duitse Wehrmacht opgeëiste hoeveelheid kunstzijde voorkwam dat het Duitse leger de gehele fabriek zou plunderen en drie keer zoveel kunstzijde en allerlei werktuigen zou roven of vernietigen.[68] Het Tribunaal accepteerde de redenen die Stulemeijer aanvoerde voor zijn lidmaatschap 'Genootschap Nederland en Europa' echter niet. Het tribunaal veroordeelde hem daarvoor met een boete van 100 gulden. Het tribunaal oordeelde overigens dat Stulemeijer verder gedurende de oorlog blijk had gegeven van goed vaderlandse gezindheid en gedrag.

Mr. A.A.M. Struycken werd direct na de oorlog op last van de militaire commissaris gehoord over Stulemeijers houding tijdens de oorlog door mr. H.W. Felderhof, hoofd politiezaken van de Binnenlandse Strijdkrachten. Volgens Struycken was er in het algemeen onder het hoger personeel van de HKI wel kritiek op de houding van Stulemeijer tijdens de oorlog. Hij vond zelf Stulemeijers houding ten opzichte van de Nederlands Arbeidsfront te meegaand: Stulemeijer gaf volgens Struycken de sociale voorman Bierman teveel ruimte om personeel onder druk te zetten. Stulemeijers houding bij de meistaking vond hij echter gezien de omstandigheden correct. Struycken was toen zelf door de Duitse politie gearresteerd omdat zij hem zagen als één van de organisatoren. Stulemeijer wist door krachtig en tactvol handelen Struycken uit handen van de Duitse politie te krijgen.[69]

Gelauwerd bedrijfsbestuurder

Na zijn vrijspraak door het bijzonder Tribunaal pakte Stulemeijer het ondernemerschap weer voluit op. Hij bleef bedrijfsleider van de HKI. De verkoop van garens nam enorm toe, het merendeel van de productie werd geëxporteerd. Dit paste goed in de industriepolitiek van minister Huijsmans, een partijgenoot van Stulemeijer, die gericht was op het verwerven van de broodnodige buitenlandse deviezen. Al in 1947 werden plannen gemaakt voor de bouw van nieuwe bedrijfsafdelingen in Breda en Steenbergen.[70] De IGB bouwde begin jaren vijftig een nieuwe fabriek in Steenbergen waar Stulemeijer uiteraard nauw bij betrokken was. Behalve bedrijfsleider bij de HKI was hij immers ook nog president-commissaris bij de IGB. Daarnaast bekleedde hij nog een tiental andere commissariaats- en bestuursfuncties in het bedrijfsleven.

Op 21 augustus 1947 besluit de gemeenteraad aan drie Bredanaars een erepenning uit te reiken voor hun bijzondere verdiensten voor de stad: de heren J.N. Kroone, J.L. Meijvis en C.L. Stulemeijer. Tijdens de besloten raadsvergadering waarin het besluit werd genomen maakte alleen het raadslid Van Swol bezwaar tegen de penning voor Stulemeijer,

vanwege zijn houding tijdens de oorlog en vanwege zijn persoonlijke ervaringen met hem als werknemer.[71]

Stulemeijer bleef een betrokken katholiek. Hij maakte zich zorgen over de geloofsontwikkeling onder de arbeiders. Stulemeijer bezocht samen met zijn chef personeelszaken van de HKI Nol Matser in 1950 bisschop Baeten. Volgens Marinus Huijbregts, aalmoezenier van het bisdom Breda, gaf dit bezoek de aanzet voor de instelling van het bedrijfsapostolaat.[72] Stulemeijer schreef in augustus 1950 een dankbrief aan bisschop Baeten namens de N.V. Hollandsche Kunstzijde Industrie, waarin hij verklaarde dat '...de poging tot herkerstening der werkers in hun arbeidsmilieu van eminent godsdienstig belang is' en dat hij er als katholiek ondernemer zoveel als in zijn vermogen lag aan mee zou werken.[73]

10. De voormalige woning van Charles Stulemeijer aan de Baronielaan 52 te Breda (Foto: Frans Gooskens)

Ook in andere opzichten bleef Stulemeijer maatschappelijk betrokken. In 1946 had hij, uit dankbaarheid voor het feit dat zijn dochter Amelie was genezen van tuberculose, de gronden in Molenschot waarop de golfbaan actief was aan de katholieke stichting 'De Klokkenberg' geschonken, onder de voorwaarde dat daar binnen vijf jaar een sanatorium voor tbc patiënten zou worden gebouwd. Dit centrum werd echter op een andere locatie gerealiseerd, overigens wel door IGB. De Klokkenberg moest die gronden daarom in 1951 teruggeven, maar Stulemeijer droeg die vervolgens over aan een fonds dat haar opbrengsten inzette voor voorzieningen in het tbc sanatorium, waarvoor geen reguliere financiering beschikbaar was. Het was genoemd naar de echtgenote van Stulemeijer, Esther Evrard, die in 1949 was overleden.[74]

67 Verzoekschrift van Mr. J.J.A.H. Houben CABR inv. nr. 31752.
68 Vonnis d.d. 4 juli 1946 CABR inv. nr. 31752.
69 Proces verbaal d.d. 29-11-1944 CABR 31752.
70 Dagblad De Tijd 20-2-1947.
71 Notulen gemeenteraad Breda 21-8-1947, besloten vergadering.
72 Huijbregts, Marinus, Pastoraal van uitnodiging en goedheid, p.7.
73 Brief van Ch. Stulemeijer aan Mgr. Jos Baeten d.d. 29-8-1950 in arch. Bisdom Breda inv.nr.1710.
74 Timmerman, Een golfclub, 107.

Op zijn tweeënzeventigste stopte Stulemeijer met zijn functie als bedrijfsleider van de HKI, maar behield een aantal commissariaten, waaronder dat bij de AKU. Hij bleef tot zijn zesentachtigste voorzitter van de raad van commissarissen bij IGB. Hij ontving verscheidene hoge onderscheidingen voor zijn verdiensten voor het bedrijfsleven. In 1955 werd hij bevorderd tot commandeur in de orde van Oranje Nassau. Bij die gelegenheid riep Stulemeijer zijn collega werkgevers nog eens op door te gaan met het treffen van sociale maatregelen om "..... onze maatschappij, een maatschappij op katholieke grondslag, te behouden."[75]

11a-b. Onthulling van de plaquette bij de Stulemeijerbrug in 1962. Links Stulemeijer, daarnaast burgemeester Geuljans en commissaris van de koningin Kortmann. Op de plaquette kijkt hij richting het complex van de ENKA. Op de achtergrond de machinefabriek Backer en Rueb. In dit bedrijf had Stulemeijer ook aandelen en hij was president commissaris. (SAB, Breda Beeldcollectie nr. 19620217 en Frans Gooskens)

Stulemeijer maakte tijdens zijn vijfentachtigste levensjaar nog mee dat de AKU in Breda een groot nieuw productiecentrum voor synthetische garens opende dat werk bood aan 750 medewerkers.[76] Zes jaar later wilde de concerndirectie de hele vestiging in Breda sluiten, hetgeen leidde tot de Enka bedrijfsbezetting door het personeel. Toen was Stulemeijer echter al enige jaren overleden. De acties van het personeel in 1972 hadden tot resultaat dat het plan tot bedrijfssluiting werd opgeschort. In 1982 viel het doek echter definitief voor de kunstvezelproductie in Breda. Enige jaren later vestigde zich in een aantal gebouwen van de Enka in Breda de Van Melle snoepfabriek.

De IGB ging in 1972 samen met Bos Kalis. In 1995 werd de IGB verkocht aan Ballast Nedam. De Belgische poot van het bouwconcern maakte na de Tweede Wereldoorlog een enorme groei door maar raakte ook betrokken bij diverse fusieprocessen. Uiteindelijk is het weer verzelfstandigd en bestaat het tot op heden als een van de grootste bouwondernemingen van België onder de naam Besix Group.

Conclusie

Charles Stulemeijer was gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw de succesvolste ondernemer van Breda. Als meest invloedrijke bestuurder van het in die tijd tot Europees bouwconcern uitgroeiende IGB en als oprichter en bedrijfsleider van de HKI was hij werkgever van duizenden West Brabanders en droeg hij sterk bij aan de economische groei van de regio. Door het verwerven van de posities van grootaandeelhouder en president-commissaris van de Machinefabriek "Breda" en van de Bank "Van Mierlo" werd zijn grip op het Bredase bedrijfsleven nog groter. Dat paste in zijn denken over hoe verwante bedrijven zich tot elkaar moesten verhouden: elkaar opdrachten geven, financieel in elkaar deelnemen, elkaar zo nodig financieel te hulp komen.

Met belangenverstrengeling had Stulemeijer geen enkele moeite, niet alleen tussen de bedrijven waarin hij participeerde maar ook tussen bedrijven en de maatschappelijke en politieke instellingen waarin hij actief was. Zo verdedigde hij als wethouder de discutabele bouwactiviteiten van de groentedrogerij waar hij als particulier financieel in deelnam, regelde hij als schoolbestuurder dat de IGB het O.L.V. lyceum bouwde, en liet hij de HKI grote schenkingen doen aan de katholieke kerk.

Het denken en handelen van Stulemeijer komt sterk overeen met het corporatisme zoals dat in het interbellum sterk opkwam: hij benadrukte de wederzijdse afhankelijkheid van de verschillende maatschappelijke groepen in de samenleving en pleitte voor onderling begrip en onderlinge samenwerking. Als vroom katholiek zette Stulemeijer zich af tegen de klassenstrijd van het socialisme, maar ook tegen het liberalisme. Als werkgever was hij voorloper bij het invoeren van sociaal beleid en medezeggenschap van werknemers in de onderneming. In de crisisjaren bepleitte hij een grotere participatie van de overheid in het economisch leven.

Zijn zakelijke successen en zijn grote maatschappelijke invloed had hij niet in de laatste plaats te danken aan het enorme netwerk aan contacten dat hij had opgebouwd. Dankzij zijn vele commissariaten, zijn bestuursfuncties in vele katholieke maatschappelijke organisaties, zijn vooraanstaande positie in de RKSP en zijn voorzitterschap van de

75 Dagblad De Tijd 9-12-1955.
76 Dagblad De Tijd 20-4-1966.

katholieke werkgevers in het bisdom had hij een relatie met vrijwel iedereen die er toe deed in het West Brabant van de eerste helft van de twintigste eeuw.

Stulemeijer beoogde een katholieke samenleving waarbij de geestelijkheid op zowel godsdienstig als maatschappelijk gebied als de hoogste morele autoriteit gold. Hij was één van de krachtigste steunpilaren van bisschop Hopmans bij het streven om maatschappelijke organisaties als kiesverenigingen, onderwijsinstellingen en werkgeversorganisaties onder te brengen in de katholieke zuil. De scherpe manier waarop hij daarbij samen met de hoofdredacteur van het *Dagblad voor Noord Brabant* gematigde katholieken onder druk zette, deed afbreuk aan het liberale, tolerante klimaat dat tot dan toe overheerste onder de Bredase burgerij. Stulemeijer stak veel tijd, energie en geld in de opbouw van katholieke welzijnsinstellingen. Zijn door en door katholieke levensbeschouwing hinderde hem echter niet om als ondernemer winstgevend zaken te doen waar en wanneer het maar kon, ook gedurende de wereldoorlogen. Charles Stulemeijer was een meester in het bedenken van financieringsconstructies waarmee hij veel vreemd geld wist aan te trekken voor zijn ondernemingen zonder de controle over de bedrijven te verliezen. Hij schoof met geld van de ene onderneming naar de andere met het oog op continuïteit en groei van de bedrijven en nam soms ook keiharde saneringsbesluiten die ten koste gingen van de belangen van werknemers en medefinanciers. Menig aandeelhouder van de N.V.'s van de Stulemeijers heeft heel lang moeten wachten voordat zijn investering was terug verdiend. Als slimme financier zorgde hij er uiteraard wel voor dat zijn privé vermogen gestaag groeide.

Na de Tweede Wereldoorlog werd Stulemeijer, inmiddels de vijfenzestig gepasseerd, de éminence grise die als commissaris de groei en bloei van zijn ondernemingen tijdens de periode van wederopbouw op enige afstand mocht meemaken, evenals het institutionele hoogtepunt van de katholieke zuil. Maar donkere wolken spanden zich in de jaren zestig samen boven zijn scheppingen. Charles Stulemeijer overleed op 24 januari 1968 te Breda. Zijn ondernemingen gingen op in nog grotere concerns en de Bredase bedrijfsactiviteiten daarvan werden weggesaneerd. Ook de katholieke zuil in de Bredase samenleving is grotendeels weg geërodeerd. Wat rest van Stulemeijers enorme ondernemingsdrang zijn nog vele in degelijk beton gegoten bouwwerken van de IGB.

12. Familiegraf op de begraafplaats Zuylen. Charles Stulemeijer had zes dochters en één zoon. De laatste stierf in 1928 al op veertienjarige leeftijd na een kort ziekbed. (foto: auteur)

BRONNEN, LITERATUUR en INTERNETBRONNEN

Bronnen

Brabants Historisch Informatie Centrum 's-Hertogenbosch (BHIC)
- toegang 331 Charles Stulemeijer

Nationaal archief
- Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging Den Haag (CABR) inv. nrs. 31752 en 87973

Stadsarchief Breda (SAB)
- Dagblad van Noord-Brabant
- Archief Bisdom Breda, toegang ARC0007.2

Geraadpleegde literatuur

- Bok, Max de, *Het Onderwijs Besturen, 75 jaar Petrus van Kesselstichting voor katholiek voortgezet onderwijs in Breda en omstreken* (Breda 1992).
- *Brok, C.J.M., Openbaar en bijzonder onderwijs in Breda* (Tilburg, 1964).
- Dal, A.J.M. van, *Bouwen en spinnen, de geschiedenis van een ondernemersgeneratie 1898 – 1948* (Breda, 1948).
- Dam, J.P.A. van den, 'Charles Stulemeijer (1880-1898), industrieel', in: J. van Oudheusden e.a. (red.), *Brabantse biografieën. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Noordbrabanders*. Deel 1 (Amsterdam/Meppel 1992).
- Duijghuisen, M.J.M, *Geschiedenis van Breda III, Hoofdlijnen en accenten 1795-1960* (Breda 1990).
- Eerenbeemt, H.F.J.M. van den, *Industrieel ondernemerschap en mentaal klimaat 1914 -1940* (Tilburg, 1979).
- Eerenbeemt, H. van den,B. van Vlijmen (ill.), *Opgang 1898-1923*, (z.p., 1923).
- *Geschiedenis van IGB tot 1970*, niet uitgegeven boek van oud werknemer van IGB , SAB.
- Glorius, F.J.J., *F.B.J. Frencken en de Katholieke Jeugd Vereeniging, de zorg voor meisjes met name in het bisdom Breda 1927-1940* (Tilburg 1979).
- Huijbregts, Marinus, ‹Pastoraal van uitnodiging en goedheid›, in: *Bisdom Breda Brochure* 26, (1991).
- *N.V. Industrieele maatschappij van F.J. Stulemeijer&Co, constructeurs van werken in gewapend beton (Breda 1911), fotoboek gerealiseerde werken.*
- Japikse, N., H. Brugmans, H.P.van den Aardweg, *Persoonlijkheden in het Koninkrijk der Nederlanden in woord en beeld* (Amsterdam 1938).
- Linssen, G.C.P., *Werkgeversorganisatie in katholiek patroon, Een schets van ontstaan en uitbouw van de diocesane verenigingen van werkgevers in het zuiden van Nederland 1915-1940* (Tilburg 1978).
- Muntjewerff, Henk, ‹Tussen Kapitaal en Arbeid, momenten uit het openbare leven van de dichter-ingenieur Isaäc Pieter de Vooys (1875-1955)› in: *Jaarboek De Oranjeboom* jg. 50 (1997) 174-218.
- Timmerman, R. Aeg., *Een golfclub in Brabant, driekwart eeuw Toxandria* (H.I.Ambacht 2003).
- Visser, Joop, e.a. *Nederlandse Ondernemers 1850-1950, Noord-Brabant, Limburg en Zeeland*, (z.p. 2009).
- Vries, Joh. de, ‹Stulemeijer, Carel Lambertus (1880-1968)›, in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*. URL:http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/stulemeijer [12-11-2013].

Internetbronnen

- www.delpher.nl: De Bredasche Courant, Dagblad De Tijd, Nieuwe Rotterdamsche Courant
- stadsarchief.breda.nl/collecties/raadsnotulen-en-jaarverslagen